

Böyükxanım EMİNLİ
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Azərbaycan dili və onun tədrisi kafedrası
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

EVFEMİZMLƏR MANİPULYATİV VASİTƏ KİMİ

Acar sozlər: *evfemizm, evfemizmləşmə, manipulyasiya, nitq mədəniyyəti, psixolinqvistika, sosiolinqvistika.*

Key words: *euphemisms, euphemized, manipulation, cultur of speech., psychological linguistics, social linguistics.*

Ключевые слова: *эвфемизмы, эвфемизация, манипуляция, культура речи, психолингвистика, социолингвистика.*

Manipulyasiya əksər hallarda dil vasitələrinin köməylə həyata keçirilir və bunda nəticəsində həm linqvistik, həm də psixoloji (siyasi, sosioloji, fəlsəfi) problemidir.

Tədqiqatçılar manipulyasiyanın əsas əlaməti kimi təsirin gizli (məxfi) xarakterini qeyd edirlər ki, bu faktın özü manipulyasiya obyektini tərəfindən hiss edilməməlidir. “Manipulyasiyanın uğuru o zaman zəmanətli olur ki, manipulyasiya edilən adam inanır ki, baş verənlər təbii və qaçılmazdır” (1, 43). Məhz buna görə də, manipulyativ təsirin dil vasitələrindən evfemizmlər diqqətimizi çəkmişdir. Bu, elə söz və ifadələrdir ki, ictimai şüur üçün xoşagəlməz qiymətləndirmə sistemi olan və antipatiya yaradan fakt və hadisələri “tutqunlaşdırmaq”, “gizlətmək” imkanı malikdir. Evfemizmlər arzu olunmaz və ya həddən artıq kəskin mənaların emosional-neytral substitutudur.

Evfemizmlərin həmsöhbətə manipulyasiya etmək imkanı bir sıra faktlarla müəyyən edilir:

Birinci evfemizmlər məfhumun həqiqi mahiyyətini neytral və ya müsbət konnotasiya yaratmaq hesabına gizlədir;

İkinci, həmsöhbət mətnin içərisindən evfemizmləri seçməyi və mənasını təhlil etməyi çətdürmür, belə ki, müasir sosial mühitdə informasiya bolluğu dil materiallarında

və onun tənqidi dəyərində istiqamətlənməni çətinləşdirir;

Üçüncü, sözə evfemizm statusunu mənimsətmək üçün söz arxasında tabulaşmış denotativ identifikasiya etmək lazımdır, əks halda evfemizm dərk edilə bilməz.

Dördüncü, həmsöhbətlərin az qismi verilmiş linqvistik məfhumlarla tanışdır; məfhumun mahiyyətini bilmədən onun manipulyasiya təsirini anlamaq mümkün deyil.

Siyasi mətnlərdə istifadə olunan evfemizmlər hətta denotativlə zəif əlaqədə olduğu şəraitdə evfemizm statusunu itirmir, belə ki, evfemizmlərin əsas identifikasiya parametrlərinə müvafiq olur, yəni arzuolunmaz söz və ifadələri əvəz edir, neytral konnotasiyaya malikdir, kommunikativ münasibətlərdən qaçmağa kömək edir. Həqiqətin bilərəkdən təhrif olunması həmsöhbətin şüur və davranışını manipulyasiya edən evfemizmlərə xasdır. Evfemizmləşmənin manipulyativ üsul və vasitələri evfemistik potensialın gerçəkləşdirilməsinin dil səviyyəsi nəzərə alınmaqla təsnif edilməlidir (qrafik, fonetik və s.). Evfemistik vahidlərin istifadəsində manipulyativ effektin əldə edilməsinin zəruri şərti mətnə birbaşa manipulyasiyanın olmasıdır. Evfemizmlərin manipulyativ təsiri 2 mexanizmin təsiri ilə baş verir. Assosiativlik mexanizmi məlumatın emosional istiqamətini dəyişərək, adresatın diqqətini

tabulaşmış anlayışdan “uzaqlaşdırır”, “Bufer” mexanizmi isə qadağan sözlə şüur arasında aralıq halqa yaradır. Referentlə zəif əlaqəyə baxmayaraq, siyasi evfemizmlər əsas evfemistik vəzifələr yerinə yetirməyə davam edir.

Dilçilər evfemiyanın sosial-psixoloji və ekstralingvistik şərtlərini dəfələrlə vurğulayırlar ki, bu da evfemistik vasitələrin normativ-qiymətləndirmə istiqamətini müəyyən edir (Z.V.Artyuşina, N.M.Berdova, N.S.Boscayeva, E.V.Qolubkova, V.İ.Zabotkina, A.M.Katsev, Z.M.Krisin, Q.A.Makarova və b.). Evfemiya məfumu dil davranışının elə ayrılmaz hissəsidir ki, norma və qiymətləndirmə anlayışları ilə sıx bağlıdır. V.İ.Karasikev femizasiyanı etiketləşmənin iki əsas üsuluna aid edir – partnyorun statusunun yüksəlməsi və nitqin tərtibi üsullarının seçilməsi.

Bir çox tədqiqatçılar göstərir ki, müasir cəmiyyətin inkişaf səviyyəsində evfemizmlərin vəzifələrindən biri də adresatı manipulyasiya edərək ona müəyyən təsir göstərərək çəşqınlığa salmaqdır (N.S.Boskacova, Q.A.Makarova, İ.V.Matcenko, Z.A.Nefedova, E.K.Temirbayev və b.). Bir çoxu da qeyd edir ki, məhz reklam sahəsində evfemizmlərin işlənməsi adresata təsir, potensial alıcıda əmtəəyə (məhsula) qarşı müsbət emosiyalar yaratmaq məqsədi daşıyır (Z.A.Barkova, E.S.İvanova, E.Q.Tolkunova, A.Q.Fomin, E.Z.Şamsutdinov və b.).

Evfemizm formasına görə meliorativ leksik vahiddir. Evfemizmin semantic mahiyyəti ondadır ki, leksik vahidin mənasına müsbət qiymətləndirmə istiqaməti verir. Müasir inkişaf səviyyəsində evfemizmlərin təbiiqi cəmiyyətin normativ dəyərləri olan təsəvvürləri ilə, etiket inkişafının səviyyəsi ilə, sosial-mədəni nitq normaları ilə diktə edilir. Evfemizm haqqında adi kobud, ədəbsiz ekvivalentin əvəz olunması kimi təsəv-

vürlər sosial, statuslu qaydaların rolunun güclənməsi ilə əlaqədar məhdudlaşır. Cəmiyyətin bütün həyat fəaliyyəti faktorları tam nüfuzlu qiymət sistemlərinə malikdir ki, bunlar da sosial proseslərin davranışını tənzimləyir və determinasiya edir. Bir çox zəruri, orta statistik, amma az nüfuzlu sənətlərin adları elmi evfemistik adlarla əvəz olunur ki, bu da dildə sosial statuslu qaydaların güclənməsi nəticəsidir.

Müasir cəmiyyətdə dil dəyişmələri aktiv evfemizmləşmə proseslərinin əksidir ki, bu da siyasi korrektilik-səriştəlilik adlanan, verbal aqressiyadan qaçma vasitəsi olan mədəni davranış və dil təcrübəsi sahəsində baş verir. Mədəni davranış və dil təcrübəsi siyasi korrektililiyin əsasında nəzakətlilik, insana humanist münasibət dayanır ki, bu da sosial mədəniyyət səviyyəsi və cəmiyyətin mentaliteti ilə əlaqədardır. Siyasi səriştəliliyin səbəbləri mövcud və cəmiyyət tərəfindən dərk edilən formalarla diskriminasiyanın müxtəlif növlülüyü və diskriminasiyanı dəf etmək cəhdi ilə şərtlənir ki, bu da mədəni davranış ənənələri, sosial mədəniyyətin yüksək səviyyəsi cəmiyyətin mentaliteti və manipulyativ reklam kommunikasiyası fəaliyyəti ilə əlaqədar olan kommersiya maraqları ilə şərtlənir. “Antroposentrik” planda evfemizmlərin formalaşması və fəaliyyəti “qüsurların” “keyfiyyətə” verbal transformasiya vasitəsi ilə diqqətin keçməsi (ötürülməsi), müsbət mənanın aktuallaşdırılması, “mənfilerin pozitivləşməsi” effektinin yaranmasından ibarətdir. Siyasi səriştəli evfemizmlər dil sisteminə “terminoloji” yüklənmiş adlandırmanın formalaşması tendensiyasının aydın illüstrasiyasıdır.

Evfemizmlərin auditoriyada manipulyativ təsirinin üsul və vasitələri yalnız sosial informasiya texnologiyaları mütəxəssisləri və dilçi-alimlər üçün deyil, eləcə də şüurlu manipulyasiya olunan insanlar üçün də aktualdır ki, manipulyasiyadan müdafiə üsulları qazanmağa kömək etsin.

Nitqdə işlənən söz və ifadələr xarakterdə və ətraf mühitdəkilərə münasibətdə mövcud olan səciyyəvi əlamətləri əks etdirir. Təbii ki, seçim bizimdir: biz söz və ifadələri seçirik. Bəzən məqsədsiz surətdə yetişən konflikt situasiyalar olur ki, aqressiv xarakterli leksik vahidlər münasibətinin daha da qızıışması, dərinləşməsi və mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Təbii ki, bunun əksi olan “sülhməramlı dil vahidləri” münasibətləri sahmana sala bilər, “konflikt situa-

siyanın üzərinə “su səpib” söndürə bilər. Deməli, dil vahidləri ünsiyyətin tənzimləyicisi rolunu oynamaq imkanına malikdir. Və hətta fikrimizcə, hər cür ünsiyyətin həm müsbət, həm də mənfi sonluqla nəticələnməsi nitqdə işlənən dil vahidlərindən asılıdır.

Evfemizmlər zaman, eləcə də məkan planında linqvistik universallığa malikdir və insan təfəkkürünün universal qanunlarını əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Шиллер Т. Манипуляторы сознанием / Пер. с англ. Науч. ред. Я.Н.Засурский. М.: Мысль, 1980, 326 с.
2. Кацев А.М. Роль ассоциативности в эвфемии // Проблемы синхронного и диахронного описания германских языков. Пятигорск, 1981, с. 140-146
3. Кацев А.М. Языковые табу и эвфемия: Учебное пособие к спецкурсу. Ленинград: Изд-во ЛГИ, 1988, 80 с.
4. Крысин Л.П. Эвфемизмы как явление языками культуры // Язык и общество на пороге нового тысячелетия: Итоги и перспективы. М.: Эдиториал УРСС, 2001, с. 191-194

Бойукханым Еминли

РЕЗЮМЕ

Эвфемизмы как манипулятивные средства

Манипуляция в большинстве случаев осуществляется с помощью средств языка и, следовательно, является в такой же степени лингвистической проблемой, как и психологической (социологической, философской).

В настоящее время функционирование эвфемизмом не ограничивается соображениями вежливости, такта, скромности. Эвфемистические единицы скрытым образом манипулируют аудиторией, не сообщая истины о референте, создавая иллюзию оправдания непопулярной политики. Изучение специфики эвфемизма выявило значительный манипулятивный потенциал языковой единицы.

Boyukkhanim Eminli

SUMMARY

Euphemisms as manipulative means

Manipulation is realized by the language means and beside this, having psychological, social, philosophical problem and is also linguistic problem.

At the present moment using euphemism is not limited by the notion of politeness and modesty. Euphemisms units are manipulated the lecture hall closed and hide pure truth of referent, create non-popular politic illusion. In studying euphemisms specifics language units can obvious manipulation potential.

Rəyçilər: prof.A.Bayramov; dos.Ə.Rüstəmov